

Prijsuitreiking van de Prijs van Stichting Auschwitz

Brussel, 28 november 2023

Goedenavond aan u allen,

En dank aan de leden van Stichting Auschwitz om uw laureaten te eren met een dergelijke ceremonie!

Het is verheugend om te zien dat de Stichting haar wil bevestigt om onderzoek naar de geschiedenis van de genocide op de Tutsi's van Rwanda in 1994 te belonen of aan te moedigen. Het is nog bevredigender om te zien dat een proefschrift dat zich richt op de misdaden, maar ook op de woorden van de beulen - en meer in het bijzonder van de vrouwelijke beulen - zo'n warm onthaal heeft gekregen.

Ik wil ook de beoordelaars van dit werk bedanken, die het wellicht vanuit een andere discipline dan de mijne, de sociale antropologie, hebben benaderd. Omdat dit proefschrift de som is van een veelheid aan experimenten, is het gebaseerd op heterogeen materiaal dat van de lezer een open geest en aandacht vereist. Ik ben je des te dankbaarder omdat het lang is en de lezer dwingt het ongemak te delen om zich te verdiepen in een onderwerp dat doordrenkt is van genocidaal geweld. Ik ben me ervan bewust dat het een beproeving is om je in het proefschrift te verdiepen en alle wendingen van mijn betoog te nemen.

Dit werk probeert de manieren te beschrijven waarop vrouwen deelnamen aan de genocide, evenals de omstandigheden waarin een herinnering aan de genocide werd gecreëerd in de gevangenis. Ik koppel het bestuderen van deelname bewust nooit los van de context waarin het plaatsvond. In feite draagt deze associatie bij aan de evolutie van dit onderzoek en zijn doelstellingen. Hoewel het oorspronkelijk de bedoeling was om te focussen op genocidale misdaden van vrouwen, benaderde het proefschrift ze uiteindelijk via de veel bredere vraag hoe ze werden vervolgd, gestraft en herinnerd. Om deze vrouwelijke misdaad te kunnen behandelen, moest ik een verschuiving maken - van de geschiedenis van genocide naar de antropologie van geweld en herinnering. Ik moest ook veel contextualiseringswerk doen, waardoor ik op mijn beurt een breed scala aan instrumenten en hulpmiddelen moest gebruiken, waaronder in de eerste plaats: film, die hier in de plaats kwam van participerende observatie; interviews; vragenlijstonderzoek; archieven en cartografie.

In deze bijzondere context van de prijsuitreiking, en omdat het einde van het proefschrift voor mij de gelegenheid is om eindelijk enkele van de vragen te verwoorden die ik mezelf al die jaren heb gesteld (ik moet erop wijzen dat het er in totaal twaalf waren!), wil ik graag een welgemeend eerbetoon brengen aan José Kagabo. José Kagabo, een historicus van Rwandese afkomst die in 1973 tot ballingschap werd veroordeeld, doceerde aan de *École des Hautes Études en Sciences Sociales* in Parijs toen ik me voor het eerst inschreef voor mijn masteropleiding. Het was in zijn seminarie dat, op de een of andere manier, deze thesis ontstond en het was op zijn uitnodiging dat ik Rwanda voor het eerst bezocht in 2008. Hij overleed in 2015, lang voordat ik begon met het schrijven van deze scriptie.

Als ik vandaag een eerbetoon wil brengen aan José Kagabo, dan is dat omdat deze prijs mij in staat stelt om publiekelijk mijn hoop uit te spreken dat ik hem niet heb verraden door ervoor te kiezen om samen te werken met de beulen en hun stem te laten horen, in de film en vervolgens in de scriptie. Het is een vraag die ik hem helaas nooit heb kunnen stellen.

Ik wil je graag een fragment voorlezen uit het aangrijpende artikel dat hij in 1995 publiceerde in het tijdschrift *Les temps modernes*. Dit artikel, getiteld "Après le génocide, notes de voyage" (Na de genocide, reisnotities), is geschreven, zoals de auteur zelf zegt, op een "zeer persoonlijke" toon, met alle subjectiviteit van een banneling die in augustus 1994 terugkeerde naar Rwanda. In de passage die ik heb gekozen, stelt hij voor het eerst in de academische wereld de ongetwijfeld nog onopgeloste kwestie van de hiërarchie van de verantwoordelijkheid van de beulen aan de orde. Hij schrijft:

"De enige vraag die mij lijkt op te komen is de moeilijkheid om onderscheid te maken tussen de grote schuldigen en de kleine schuldigen. De grote schuldigen - als we binnen de logica van Westerse analyses, van rationaliteit blijven - zijn degenen die de genocide bedacht hebben, die het georganiseerd hebben, enzovoort. Maar als we kijken naar de manier waarop de minder grote schuldigen de genocide hebben uitgevoerd, dan is er geen enkele theorie van grote of kleine schuld meer die steekhoudt. Als ik denk aan Claver, die dagenlang over straat werd gesleept, in elkaar werd geslagen..., dan realiseer ik me dat de leuzen van de denkers van de genocide geen gebruiksaanwijzing hadden. De persoon die bedacht om van zijn naakte, verminkte lichaam een wegversperring te maken, bedacht dat zelf, hem werd niet gezegd dat hij dat moest doen // Beoordelen we alleen de geest van de organisatie, of ook het raffinement van de uitvoering?"

Deze woorden drukken met een naakte eenvoud de moeilijkheid uit van het bestuderen van het genocidale project - nog afgezien van alle problemen die kunnen ontstaan door het politiseren of moraliseren van dergelijk onderzoek, en afgezien van de methodologische en epistemologische moeilijkheden van het onderzoeken van extreem geweld. Zelf lees ik er ook de angst in van José Kagabo, wiens familie en schoonfamilie in 1994 werden gedecimeerd, dat het onderzoek naar genocidale misdaden genormaliseerd zou worden.

Vanavond, nu de dertigste verjaardag van de genocide nadert, wil ik u eraan herinneren dat het noodzakelijk is om te luisteren naar degenen die de massamoorden hebben uitgevoerd om de geschiedenis ervan te kunnen schrijven. Maar ik wil u er ook aan herinneren hoe belangrijk het is om rekening te houden met de kosten van dit normaliseringsproces voor veel actoren, of ze nu tot de onderzoekswereld behoren of niet. Het lijkt mij dat het alleen op deze voorwaarde mogelijk zal zijn om de ervaring van vrouwelijke geweldplegers opnieuw te bekijken en te accepteren dat de inventiviteit van moord in sommige gevallen andere oorzaken dan ideologie of haat kan verbergen - zoals de twee monografieën die ik heb gewijd aan genocidale kindermoord hebben aangetoond.

Violaine Baraduc